

- ** 306 **
- ann. Medici påstå, at menniskan lärde många Läkemedel af wissa
dinar; Man kan läsa hwad Boccone och andre speciele här om skrifwit.
56. Hwad wid skeppelser wid åtskillige slags wårter?
- ann. Så hångra jämlike wissa örter i taf, at förhindra tråldom;
andre bära på haljen, lägga under tröskelen, sätta öfwer på.
hussdrenn ic. wissa wårter, i mening at hafwa bättre lycka.
57. Hwaritil hwarart slags Tråd och buskar nyttas, samt
huru mångfallig nytta kan göras af hwardera?
58. Hwad nytta eljes, utom hwad nu korteligen anfördt är,
kan göras af allehanda slags wårter?
- Härwid märkes, at wid alt detta ei är nog, at, upteckna hwilka
wårter brukas til et eller annat; utan tillika bör noga och omständi-
geligen utdras sielfwa sättet, huru de brukas; ty minsta omständig-
het förglömd, kan öftra göra at hela bruket mislyckas?
59. Räkna saf-ringar på allehanda slags trån och buskar, at där igenom finna
huru gamla de äro?
60. Om mycket sol-winda trån, hwad orsaken därtill?
61. Hwilka trån warachtigast? och hwad jordmon gör dertwid?
62. Hwilka trån besinnas af starka wintrar gå ut?
63. Om jordmon, tiden när de huggas ic. bidraga til, at trån blifwa
mer maskätna än eljes?
64. Hwilka trifwas och wåra bäst uti någon wis jordmån, ställe ic. som:
hwilka wåra frodigast och hållst i swartmolla; i lera, i sand, i mo,
i gåsjord, i krita, på Renar, uti sten-rösjor; på andra trån eller
wårter, på fjäll, på högre eller lägre berg, wid hafsidan, på haf-
ständer eller i negden af hafwet; uti dalar, uti skogar både i tätare och
glesare, löfskogar, buskager, på ångar, på slätter, i starkt blåst, i lugn,
uti buskar; uti salt watn, uti sidos, Floder, åar, bäckar, uti lår,
uti källor och källrännilar, uti starkt solbadd; uti beständig skugga,
eller på norra sidan af berg och bäckar, på de magraste och odugelig-
ste ställen. ic?
- ann. Detta är af en otrolig nytta i hushållningen, ehuru det för en min-
dre eftertänksam wid första påseendet skulle synas mera curieus än nö-
digt; men nyttan deraf är stor: När man får tillräckliga och rick-
tiga rödn härutinnan, är en förståndig hushållare i stånd, at göra hwar
jordlapp han äger sig til marfallig bättnad; örterne trifwas aldråhållst,
och utan mennisko omwårdnad uti deras naturlige ställen, där de af
sig sielfwa wilt wåra; när man då, til exempel, wet, hwilka wårter al-
dråhållst wåra på torra och magra ställen, samt hwilka af de samma
hafwa största nyttan, så behöfwer en hushållare ei mera, än skaffa af
sådana wårter frön, och så dem på dylike ställen, de skola då af sig sielf-
wa wåra där frodigare och bättre utan widare ans, än dem man med
mycket beswär föder i Ryddgårdar, och så med de öfrige.
- Subi, som riktat wårt Land med ymnighet af nyttige wårter, ware ewig åra!
- ** * * *

J. 3. 17.

Historisk Och Oeconomisk

Beskrifning

Öfwer

Wagu Wochn

3 Åbo Låhn/

Med

Wederbörandes Tilskådielse/

Under

Oeconomiz PROFESSORENS, och Kongl. Swenskt.
Wettensk. Academ. Ledamots/

Herr PEHR KALMS

Inseende/

För Lager Krantsens ärhållande/

Til allmän undersökning utgifwen.

3 Åbo Acad: nedre Sal d. 22 Decembr. 1757

Af

CHRISTIAN CAVANDER,

Ödder-Finne.

•••••

Åbo Tryckt, hos Direct. och Kongl. Post. i Stor-Förstena-
dömet Finland, JACOB MERCKELL.

Kongl. Maj:ts

Tro, Man och Biskop öfwer Åbo Stift/
Denna Kongl. Academiens Högkanssenliga Pro-
Cancellaire, samt Ledamot af Kongl. Swen-
ska Wetenskaps Academien,

Den Högwördigste Herren/

Herr DOCTOR JOHAN
BROWALLIUS,

Min Höggunstigste Befordrare.

N jag, som knapt mer än til namnet, har den för-
man at vara Högwördigste Herr Biskopen förut
bekant, wägar mig uti diupaste ödmjukhet upoffra
Högwördigste Herr Biskopen denna med swaga och mats-
ta färgor af en öfswad hand affiltrade bestrifning öf-
wer

wer den Ort, som en tid bortåt, hafst den lyckan, at utt-
de ömaste saker, som angå den sälla Ewighetens ärnä-
ende, så sägna sig af Högwördigste Herr Biskopens syn-
nerliga upseende, (jag menar min födelse ort Sagu sohn)
tyckes vara en större dierfhet, än min staplande tun-
ga och darrande häder kan ensfylla. Doch har den hö-
ga ynnest, hwar med Högwördigste Herr Biskopen altid
omsattat dem, som idkat wetenskaper, warit den, som
styrckt mig härtil, och tillika gifwit mig den säkraste
förtrostan, at Högwördigste Herr Biskopen ei med ogunst
uptager detta omogna wärck och min drifstighet. Mitt
högsta nöije stal vara, at städse anhälla hos den milda
Guden, det han tädtes i mer än längliga tider uppe-
hålla Högwördigste Herr Biskopen i all säll önskelig säll-
het, til Guds dyrt köpta församlings stöd, Sådernes
landets fremma, des föndma Families sägnad, denna
Kongl. Academiens hägn och lyster, wetenskapers be-
fordran, samt til alla deras hielp, som oafslätligen
wörda Högwördigste Herr Biskopens högt förnäma
Namn; bland hwilka höfnadmas antahl utbeder mig
allerödmjukast så vara innesluten, såsom den hwil-
ken räknar för en särdeles förmån, at til
mitt yttersta så vara

Högwördigste Herr Biskopens och
ProCancellairens

Allerödmjukaste Siönare
CHRISTIAN CAVANDER.

Rongl. Mall:ts

Ero-Man och Häfratts Råd wid Kongl. Häfrätten i Åbo,

Den Wälborne Herren,

Herr SIMON
LINDHEIM,

Min Sögtbewägne Gynnare.

Sillat, Wälborne Herr Häfratts Råd, den diershet, hwarmed jag understätt mig, at til denna onögn bestrefning låna glants af Edert wittre Namn. Wälborne Herr Häfratts Rådets diupa insicht i de nyttigaste wettenskapen, och des makalösa tanckesätt wid de måst inwettlade sakers utredande, samt många och stora förtienster emot Säderneslandet, hafwa långt för detta förorsakat anten högachtning, eller en med förundran bemängt wördnad hos alla, som höret nämnas Wälborne Herr Häfratts Rådets widtberömda Namn. Mig har hänt den synnerliga förmån, at ei allenast hafwa mitt första urqwåde, och ständiga wistande på den Ort, hwar rest Wälborne Herr Häfratts Rådet förefatt sig, at uti Guda nöije tilbringa sina öfriga dagar; utan och, uti Wälborne Herr Häfratts Rådets förnäma hus, niuta de wärdmål af gunst, jag i förstone ei wägar önska, än mindre begära. Uptag dertfore, Wälborne Herre, detta ringa arbete, som ett prof af min tacksamhet och wördnad för mångsaldt mig bewist hög gunst. För öfrigit, räknar al tid för en synnerlig förmån, at under beständiga lönet til Allmachten om Wälborne Herr Häfratts Rådets ofönderliga wälmågo, uti diup wördnad, och anhallan om ytterligare bewägenhet, städse så nämnas

Wälborne Herr Häfratts Rådets

Edminskaste Tjenare
CHRISTIAN CAVANDER.

SECRET.

S infödd böijelse för wett och kunskap, understödd af nyfikenhet, samt upmuntrad af en enskilt eller almen nytta; hafwa utan twiswel warit de driffridar, hwilka bragt många wittre Män at ofta med hälsas, ja och lifs förlust bestäda de widtberögnaste orter i werlden. Lystra Män hafwa i våra tider, drifne i synnerhet af det sidsta ändamål, ei för bekwärligit achtat, at i ögna sichtet taga de bästa landskap på wårt jordklot. Man har eftergranskat hwad Försynen til menniskliga slechtens nytta och beqwemlighet uti hwart och ett af dem nederfatt. Men besynnerligen har män på det nogaste gjort sig underrättat om, hwad närwarande tidens sögde-slammmer, sö-fart, och bok-wett, i anseende til fordna dagars wapne-brak, wikings-fart, och muncke-gräl i wårt Europa förmått urätta. Wi förundra oss billigt öfwer tidernes omskiften, men wörda derjemte Skaparens styrself. Mitt ändamål tilläter icke, at denna gången gå widare, och wisa, huru män i wår ålder warit angelägen om at noga beskrefwa hwart rike i synnerhet uti denna werldens del; det är nog, at man redan nästan öfwer hwart landskap, ja och många sochnar i Sverige hafwer beskrefningar, hwilka billigt böra upmuntra oss, at något flitigare än här til stedt, under

undersöka vårt fosterland: och det så mycket mera, som witter man nu en tid bort åt uti sina skrifter nog flitigt yrkat här upå; samt derjämte den förmåhn är ganska kånbar, som man i almånheten hafwer af en noga underrättelse om sitt Fädernes Lands lönn, och tilstånd. Denna fördel har jämwäl varit Högå Öfwerhetens wisa systemåhl, wid de många til detta ändamåhls ernående gjorda förslag och omkostningar. Wi fågna oss derföre billigt, at denna saken redan börjar temmeligen gå för sig; samt hoppas derjämte, at des widare fortsättning lär rer med tiden öfvertygga hwar och en, om des owederfågeligas nytta. Uppmuntrad af dessa och flera skidl, har jag uti närwarande blad lämnat dig G. L. en enfaldig beskrifning öfwer min födelse ort Sagu sochn. Jag hafwer här wid sökt at wara kort, emedan mina wilkor förbuda mig annat: och des utan en mindre behagelig widlöfthet, föder mera ledsna, än nytta och nöije af sig. Men hoppas dock ei heller hafwa något bort lemnat, som hufwudsakeligen til denna beskrifning fordras. Jag har här wid betient mig af den ordning som står förestrifwen uti Kongl. Swenska Wetenskaps Acad: Handling. för år 1741. pag 1. och följande; och den jemwäl Herr Probstens Nästman efterfölgt uti samma Wet. Acad. Handl. för år 1747. pag. 126.

S. 1

Om Antiquiteter och Sochnens Rymd ic.

Sagu Sochn, i gamla tider Sawo kallat, är belägen i Abo Låhn och Pikkie Häråd $3\frac{1}{2}$ mihl söder om Abo, på en halfö, grånsandes åt öster till fasta landet och Halko sochn, åt sud-ost och söder till Kimito, åt wäster och nord-wäst till Pargas, åt norden och nord-ost till Pikkie och Vemar sochnar. Hwar af Sagu sochn fått sitt namn, kan man ei wist säga; och ehuruwäl ett och annat kunde anföras, så stadna de det ändock allt uti blotta gisningar. Sochnen är nästan rund och

och 2 mihl ungefär i diametern: genom Kasflay sundet, Sagu wiken och än delas den uti twenne måst lika stora grenar. Här förekomma 4 bebodda öjar; och hafwer hela sochnen i gamla tider bestått af 246 Hemmantahl, men nu förtiden äro här efter Jordboken 236, och efter stycketahl 228, hwilka dock genom halfwering äro förökta til 248. samt innebegripa $194\frac{1}{2}$ gamla eller $148\frac{1}{2}$ nya mantahl. Hwad Antiquiteter och gamla minnes märken widkommer, så är här en wacker Moder, Kyrkia, bygd til största delen af fast gråsten, dock utan torn, liggande på ett behageligt ställe brede wid landswägen, är $54\frac{1}{2}$ aln: lång och $30\frac{1}{2}$ aln: bred inom knutarna; uti henne finnes ännu mycket, som utstakar des ålder til Påfswiska tider: Säsom några Måse-böcker på latin in foljo, hwilka genom tidsens wåldsamhetter och omskiften äro så illa medfarne, at man ei mera kan se af hwad ålder de äro, och med största swårighet läsa några rader uti dem. Twenne Munkelåchtare på ömse sidor om Altaret af träwårcke. Fyra falkestakor. Wid första quinsfolks pelaren ifrån Altaret är en Mariæ bild med barnet i famnen, stått lika som i ett skåp med litet spitsigt torn öfwan på, och der under är en Biskops bänck, efter gamla tiders sätt, wäl utarbetat, uti hwilken weskä en liten bock eller gumse, i fullt språng, är utskuren. Denna bänck skal Biskopen i Abo Conrad Bitze låtit upfatta: och emedan denna Biskop lefwat i Kong CARL CNUTSONS tid, ungefär mitt uti 15 hundra de talet, ty ser man här af at denna Biskops bänck är ett bland de älska minnes märken här i Kyrkian. Jämf: pag. 84 uti Herr Mag. Tolpos Disp. De initiis rei literariæ in Swehia, under Herr Prof. Scarins præsid: ventilerad i Abo 1750. Äfwen på samma sida en sunt, uti hwilken är en uthållat sten til skapnad som en 15 kann gryta, stått på en sten-fot. Til hwad nytta denna stenen blifwit användt, kan jag ei wist säga; tyckes dock, at de uti den samma upfolt med watten fordom förrättat den Heliga Döpselsen. Utom dessa anförda ålderdoms tecken, äro jämwäl

uppe i hwalfwet Påswiska målningar med Mennisko: och diurs-
bilder, samt några olåfliga bokstäfwer, hwilka också utmärka
kyrkians ålder i dessa tider. Men man kan än tydeligare inhämta
detta af twenne åra-stahl; af hwilka det ena är i nyare tider må-
lat på södra sidan af Org-låchtaren, så lydande: Detta Guds
hus är bygt för än man skref 1400. Men det andra haf-
mer ålderdomen inristat med gamla Romerska siffror på ena ån-
dan af Altarbordet, hwilket är af gråsprecklig marmor, således:
Anno Domini MCCCXCI. Vidare underrättelse om denna
Kyrkias ålder är här nu för tiden ei mera at tilgå, sedan en god
del af Kyrkians documenter wid 1712 års flycht til Sverige blef-
wo öfwerförde, och jämwäl derstädes förkommo, såsom ock en del
af sådana skrifter skola wara förlora gånge uti salig Biskop
Wittes sterbhus. Emedan denna Kyrkia så länge stått emot
lustens wåldsamhetter, har man Anno 1690-91 och 92 låtit wid
östra gäfwelen upbygga twenne pelare, til at giöra henne der is-
genom desto mera warachtig i längden. Kyrkian är beprydd med
et wackert Orgwårck, af Höglofliga Ridderskapet (som orden
på det samma lyda) förfärdigat an: 1671, och målat tillika med
låchtaren anno 1695. Jämwäl en större låchtare med gamla
Fäders och Martyrers bilder utzirat, i nyare tider bygd, doch os-
wist hwad år. En wacker Predikstol änyo målat anno 1695.
Twenne stora Mefings liuskronor; samt en gammal målat Alt-
tar-tasla, med åratat 1648, och namnen Abraham Nielson och
Gertrud Wessel. Men det som måst pryder denna med sin fön-
sterlufst lius-giorda Kyrkian, äro många lystre Måns wapen,
af hwilka några äro så gamla, at man ei mera stort kan se mål-
ningen, mycket mindre några bokstäfwer. Samma öde hafwa
ock de twenne wid södra wäggen hängande, och några redan al-
deles n-dafne Fanor måst undergå. Men de wapen, som man ännu
kunnat få rätt uppå, wil jag til en del några här efter ålder an-
föra, tillika nämmandes rummet, hwar de i Kyrkian stå. På
fjerde mansfolks pelaren ifrån altaret står ett gammalt målat wapen,
öfwan

öfwan på stå utnötta bokstäfwer: Jöran Mårtens, och under
An. 1599. Bredewid Muncke-låchtaren har nuwarande v: Pastor
och Kyrko-Herden i Jio H: Jdman låtit fastslå några, som le-
gat nedre, af hwilka en lyder således: An. 1634 d. 16 Januari af som-
nade i Herranom den Edle och Wålbördige Axel Jwerfon
til Kietnås. På första mansfolks pelaren: Den Edle Wålb-
borne Clas Claffon Skalm til Kistnimi och Storgård, för-
dom Assessor i den Kongl. S: åt. i Finland, affomna-
de den 7 April 1650. På södra wäggen: Här under ligger
begrafwen den Edle och Wålborne Herr Carl Johan Galle
til Steninge, Jultila, och Witerla, är födder, hit til
werlden den 18 December 1670. och i Herranom affomnade
den 26 dito samma år. Gud förlåna honom en frögdefull
upståndelse. På tredje mansfolks pelaren: Här ligger begraf-
wen den Edle och Wålborne Herr Jöran von Vngeren til
Påisterpää, warit i tjenst under lif-Gardii Uti Drottning
CHRISTINS tid, affomnade Anno 1674. På östra wäg-
gen och högra sidan om Altaret, står ett stort wapen,
hwilkens divide doch måst är utnött, så at man ei kan läsa mera,
än at denna GALLE warit General Lieutenant wid lif Caval-
lerie född den 14 Junii 1614, och slagen af fienden den 4
December år 1676 i Lundh. På samma wagg äro af
hans åttelägger 8. numerade wapen på fäderne, och öfwer
så många på möderne ömse sidor om det stora. Detta utnöt-
ta wapnet uttydes til en del genom ett annat på södra wäggen:
Kongl. Maj:ts. Trostienare och Ryttnästare under Finnska
Cavalleriet, den Edle och Wålborne Herrn Herr Clas
Galle til Steninge, Debrossa och Witarla, är til werlden
född år 1647, wid Lunden den 4 December för Rikens
fiender slagen. Omkring detta stora wapen stå uti samma bil-
huggeri 8 små numerade wapen på fäderne och möderne.
På första qwinq. pelaren: Kongl. Maj:ts Trostienare och för-
dom Capitain Leiman under det Nyländska Cavalleri den
Edle

Edle och Wälborne Herr JÖRAN HUFVUDSKILDEN til Judiska
kalla, Kaijtniemij och Wijborgh år född anno 1614 den
16 Martii, och afsonnad i Herranom år 1678 d 6 Desem:
På södra wäggen: Här ligger den Edle och Wälborne Herr
Conradt von Nettelhörtz til Ziebshoff Lsberg och Lnds
fordom Sögt betrodde Soppman öfwer Friherskapet Bi
mitho, i Herranom affömnade den 22 December år 1679,
och blef begrafwen Anno 1682 d. 18 Junii. På östra wäggen
och wänstra sidan om Altaret: Kongl. Majjst: Wär Allernä
digste Konungs och Herres Tro: man och öfwerste Lieu
tenant af Åbo och Björneborgs löhns Infanterie Edle och
Wälborne Herr Arwid Fougelhuffvudh, Herre til Linnun
på och Liwala, födder anno 1616, uti Herranom affömnad
der d. 22 Martii anno 1685. Gudh förlåne säh! Herren en
frögdefull upståndelse. På tredie mans: pel: Hans Kongl.
Majjst: Trostienare och Wälbestälter Capitain för ett Com
pag: Infanteri, fordom den Edle och Wälborne Rigert
Henrichson Oxhorn til Bijslar och Pastirpå födder an. 1602
d. 25 Sept. och i Herranom affömnad d. 19 Februarii 1687.
På östra wäggen och högra sidan om Altaret: Hans Kongl.
Majjst: Wär Allernädigste Konungs och Herres Trostie
nare och Wälbestälte Major af det Abolänsta Cavalleriet
den Wälborne Herren Herr Petter Piper år födder uti
Wijborgh an: 1642, och i Herranom affömnader uti Sagu
sohn på Runogård d. 13. Martii år 1690. Swilken Gud
förlåne en frögdefull upståndelse. På första mans: pel:
Kongl. Majjst: Trostienare och Drabant den Sögwälbor
ne Herr Bengt Johan Horn, Herre til Lesnemi, Salis, Wä
rentaka, och Westis, född på Lesnemi An: 1668 d. 9 Martii,
undfick sitt banesär wid Narwiska slaget an: 1700 d. 20
November, deraf han affömnade dersammastådes den 13
Martii 1700. Utom dessa anförda wapn äro här och några små,
på hwilka allenast en utnött måsning, och några ord eller kob
stäfwer

stäfwer äro synliga; såsom på högra Muncfe-lächtaren ett litet,
hwarest man med möda kan se Henrik Nirot, &c. Af dessa
wapen bepröda måst Kyrkian, HORNS, PIPERS, FOUCELHUFF
VUDHS och GALLARNAS. Utom detta står ännu en Divise på
södra sidan af Org-lächtaren, hwarest sohnens Kyrkoherdars
namn ifrån år 1563, til 1689. stå upteknade, således: Sagu
Sörsamlings Kyrkio-Herdar: Dn: Canutus Johannis anno
Christi 1563. Dn: Laurentius Canuti, understref Upsala
Concillii stuth 1593. Dn: Johannes Thomæ anno 1595. Dn:
Simon Sigfridi Färskahl anno 1614. Doctor Aschillus Pe
traus Prof. Theol. 1630. War sedan Biskop i Åbo. Mag.
Sveno Vigelius Prof. Theol. 1634, blef Pastor & Präpositus
i Padersöre. Mag. Nicolaus Nycopenis Prof: Theol, 1652.
War sedan Biskopp i Wijborg. Doctor Johannes Terse
rus Biskopp i Åbo 1659, blef sedan Biskop, i Lindkiöping.
Dn: Ericus Ketharenus 1661. Dn: Jonas Vanzonius 1664.
Doctor Johannes Gezelius. J: F: Biskop i Åbo 1689. Eder
mera hafwa här warit följande Kyrkoherdar: Doctor Herman
Vitte Biskop i Åbo Dn: Gabriel Tammelin. Och nu warande
Sögwördigste Herr Doct: Biskopen och PROCANCELLAIKEN
JOHANNES BROWALLIUS. Man ser här af, at änskönt
denna sohn ei är något Ordinairt Biskops annex, hafwer
hon doch wid wissa tilfällen blifwit anslagen dertil. Murade
grafwar äro i Kyrkian 13. Uti Steninge som ock kallas Galli
ske grafwen, äro tvenne koppar kistor, och uti Nistmiemi eller
Kärknäs grafwen är på Major Carplans kista en stor silfwer
plåt, samt försitt der uppå ett stort silfwer Crucifix. Emedan
uti denna sohn äro en del Swenska och en del Finska inwä
nare, hwaras doch de Finska giora största antalet, så är utan twif
wel til den ändan, at här hwar Söndag Gudstienst på begge
språken förrättas måtte, et litet stycke ifrån sten-Kyrkian at wäster,
en trä-Kyrkia af slät byggnad, samt lächtare in uti, utan wi
dare jirat, uplatt ungefär år 1658, som man kan inhämta af en

så kallad Kyrkians historik bok. Denna Kyrkian är 287 aln: lång, samt 17 aln: bred inom knutarna. Lutar nu förtiden till undergång. Ut i begge dessa Kyrkor förättas Gudstjensten Ristewis på det sätt, at den ena Söndagen gå de Swenska i sten-Kyrkian, och Finiska i trä-Kyrkian, men nästföljande Söndagen gå de Finiska i sten-Kyrkian, och de Swenska i den af trä, och Ristetas på detta wis hwar Söndag om. Communion förättas af begge språken alltid i sten-Kyrkian. Strart här bredwid är en Klockstapel af sten, uti hwilken twenne wälludande Klockor hänga, på hwilka också ära-tablet 1665 står, då de äro omgurna, såsom förenämde Kyrkians historik bok utwisar. Utom besögde Klockor är der en hel liten, den man wid ringandet står och håller i handen: med den ringes när skrift är. Anskönt folkbristen, så här i sochnen, som annorstädes i Riket, är stor; hwilken utan twisvel härstytter, så af pestens grasserande i dessa orter år 1657 och 1710, som ock af den stora hungers nöd som plågade besynnerligen Finland, år 1696 och 97, af hwilkens wäldsamhet många, [hwilkas antahl man dock ei wet nämna,] oförmodeligen blefwo försatte i från lifwet till dödsens mörka boningar, samt af de swära krig landet undergått, då, i synnerhet i det förra, många blefwo till fiendes land bortförde, utom andra wälsambetter; Så hafwer likwäl, genom Guds nådiga Försyn, folket i wåra tider igen så förökst sig, at man år 1751, efter sochnens summariska tabellers utwisande kunde här räkna 2843 personer, af liön och ålder som följer: Giftofolk Mankion 494, Qwinkion 492. Anklingar 20, Ankor 133. Ogifte öfwer 15 år, Mankion 325, Qwinkion 305. Barn under 15 år, Mankion 555, Qwinkion 492. Emedan desse summar ei så tillhoppa med hufwud summan, utan fela på 27, ty kan jag ei förbigå at tillänna gifwa, det felet härstytter af Moderkyrkians Summariska tabell. Detta folkets tiltagande kunde wäl widlöfligare bewisas, om man allenast hade tillförlitligare Kyrkioböcker, och ei på många ställen behöfde hjälpa sig fram med gifningar. I affende på denna folkets förökelse, men besyn-

besynnerligen i affende deruppå, at en del af sochnens inbyggare ligga sex fierdelswäg ifrån Moder-Kyrkian, hafwer Hög-Wälborne Herr Öfwersten ARVID HORN år 1685, på Caruna fätesgårds ågor, en mihl ifrån Moder-Kyrkian, låtit upbygga ett litet Trä Capell 24 $\frac{1}{2}$ aln: lång, och 13 $\frac{1}{2}$ aln bred inom knutarna. Utom det at denna Kyrkia har en angenäm belägenhet wid sjön, och är af en god bygnad; så är den jämwäl med kosteliga och sinnerika Bibliska målningar på elofwa stora tafwor utzirad, samt elstet wäl målad och med sex lius-armor af bilthuggeri arbete på hwardera wägg, samt tre sköna lius-kronor, och twenne lächtare beprydd. Bredwid Kyrkian på en liten kulle är en wacker Klockstapel, uti hwilken tre klockor hänga; uppå den medlersta står skrifwit hwilken som låtit bygga Kyrkian, och när det skedd. Och kan man wäl med fog säga, at detta Capell är ett ibland de wackeraste i Finland. Hwad widare ålderdoms qwartelwör widkommer, så är uppå Sandö rusthåls ågor en wil, hwilken bär namn af Ryfwiken: på ömse sidor om den samma, samt på Kimito sidan ett litet stycke derifrån, äro lämningar efter jordwallar, och berättas jämwäl ännu af gammalt folk, at här i forna tider stått ett sjöslag; men widare underrättelse har man ei kunnat få här om. Jag hafwer och ofta hört gammalt folk säga, at de på twenne höga berg här i sochnen: Linnanmekki och Piruntitti, sett i sin barndom ett fartwgs kiohl af el. Uppå förenämde Linnanmekki berg stå också tre wårdkasor, af hwilka twenne här, såsom ock på Hindby udden, uprestes wid sidsta hientligheten: men den tredie, som är störst, hafwer wist stått öfwer 50 år, och står ännu orubbat. Jagen ordinair landswäg går genom denna sochn, utan allenast en biewäg, hwilken är anlagd för några sjöfarande, som kunna komma at landstiga wid Jungfrusund i Kimito, och wela resa til Åbo, eller ifrån Åbo dit.

Om jordmånen, åkerbruket, och Swedieland.

Jordmånen i denna sochn är merendels blandewis; ofta finnes på många ställen i en åker lera, sand, och sandmylla hwarom annan. Men en god svartmylla är här sålsynt. På de ställen, man haft tillfelle at undersöka strata eller hwarfwen i jorden, hafwer man årsarit, at under sanden gemensligen finnes lera, och twertom. Doch hafwer jag ei funnit här någon fin, fet, eller färgad lera, och är åfwen på många ställen swårt efter en god murlera. Åkerbruket är här uti sochnen i medelmåttigt tilstånd, och kunde wäl af mången ansenligen förbättras; om ei en gammal inritad sedwahnne skulle förtaga smaken för mycket, som nytt och fördelachtigare är; och om ei egen nytta, hwilken ofta härbrer af en kort estertanka, skulle i det stället syfelfätta dem med mycket, som mindre efterwerlden gagnar; samt om ei en del genom wahnen at lefwa i sin uselhet, hade stannat i den förwända mening, at ingen förbättring här är möjelig. Man har doch sedt, at några wid sidkanten drifwit utsådet til 9, 10, 11 ja i detta år til 12 kornet; hwaruti i synnerhet Kapplan wid Caruna Herr Eric Perander föregått andra med godt exempel. Då andra deremot låta nöija sig med 5, 6 högst 7 kornet, oansedt ingen åtskildnad är på jordmånen. Swad sielfwa sättet at bereda åkeren widkommer, så börjar bonden om wahren, så snart jorden torlas, föra trädet, hwilket sker med det här wanliga ålder eller trädstock; och går här med mycket trögt på många ställen, i brist af tilräckeliga diken, som skulle afleda watnet. Andra gången årjes här Eriks Måssö tiden, och tredie gången slutar man för Jacob, passandes, om möjeligit är, tiden emellan hö- och skörd-anden. Derpå föres med harswen, eller och medelst klubbande söndras kokorna, sedan sladdar han tredie resan, får der på, samt låter sedan harswa eller årsa, som kallas mylla såden neder, alt efter jordmånens art och fordean.

Rätta

Rätta sådes-tiden om hösten börjar 6 a 9 dagar för Lars Måssö, och warar några dagar efter; doch sås här gerna förut, af orsak at bonden säger: man bör så med half näfwa för, och med full efter Lars. Man får och gerna ny råg, hållandes före, at den står bättre emot wata, slem, och ohyra, än den gamla; doch wet man ei af at byta sig utsåde af andra. Til at råka rätta sådes tiden, betiena några sig af wissa teckn: såsom når ispierrnan (Moracilla Faun: Svec: 214) går slitigt i fåvarna efter Åkerman: når spinnelen sätter sin wäf ymnogt på åkerstycken; och når skatans hals blifwer bar af fiedrar. Åfwen tages teckn af Liungen (Erica) når den blomstras: ty om den blomstras mera och för i skatan än i roten, bör man så sent, och twertom. Likaledes om granarna om vinteren falla tiocft sitt bar, bör Åkerman så tunt, och twert om. Höst hwete sås här samma tid, eller och 14 dagar senare än rågen. Wärsåde, såsom årtor, böror, hafra, korn både 2, 4 och 6 kantigt, samt wär-hwete, sås här i upnämde ordning, så snart jorden kan blifwa tilredd, och wärderleken fogar sig. Doch hålla hushållare det för en wis erfarenhet, at om årtor sås i nymånaden, skola de ei wända igen at blomstras. Korn och hafra sås här på samma land, der årtor wårt året förut, då det också blifwit giödt: och säger bonden, at så många wefor det håller blidt efter Kyndelmåssö eller Trettonde dagen, så många wefor efter första sommardag bör wärsåde sås. Linfrö sås här til husbehof Eriks måssö tiden, hampefrö på få ställen, och det då håggen blomstras; roswefrö sommar marknads, eller wid d. 18 Junii, samt roiråg af få Mid-sommars tiden, efter gamla stulen. Utom upnämde wårter har bonden jämwäl kål och kålrötter. All såden affåres här med handkåra. Rågen och hafran bindes i nekar eller band, och såttes i stackar; men kornet lassas straxt obundit, och föres med det första i rian. Tills Michels måssö, efter gamla stulen, är måst al såden uttröskad. Giöddungen föres här ut på åkeren med första snöt, och bredes straxt ut; men det som om wårtiden samlas,

B 2

föres

Föres för än man årfar andra gången. Inga få-fällar brukas här; och äro en del måna om gödningen, i ty de fidra til fägården spånor, svart fiärjord, gammal halm, och allahanda afskrap; utom granris, hwilket om vinteren til fägården släpas, och sönderbugges. Den kunde dock ännu mera wid sidkantens förökas, med allehanda sid-wrak, som på ångarna uplastas, det folket i hop häfwer och til åkerens skada vulcano upåstrar. Gerdande sker här såsom almänt, med ene och granstör samt gersel. Den wäldsamhet, som öfwer alt öfwas på skogen med swedjande, eftersättes icke heller här; och törde wäl lysnaden at härja gåt widare, om ei sielfwa omögeligheten innan kort skulle förtaga des wälde. Någ allena säs här i swedjar. Skogen sälles om hösten, och brännes nästa sommaren derpå. Hålst utwälfes här til gran blandat med bidel och ahl-skog; dock hålles jämwäl ofta sten dren med gran och tall til godo, på hwilka ställen den lilla matsforden sälunda aldeles uptåres, så at affastningen på långt när, ei swarar emot det derpå använda beswäret; utan hade med långt större fördehl kunnat användas på åkrens skötsel, hålst man här hafwer aldeles tilsräckelig åker, som wäl fordrar all landtmannens sit, til sin häfd, och wid macht hållande, om ock jord-brukarena än wore flere.

§. III.

Om Ång och betes hagar.

Sär förefomma egentligen fiär och hårdwals ångar. De förra äro på många ställen så sancka, at man ei med dragare och dertil gjorda häckar eller korgar, som eljest almänt brukas, tör wäga sig på dem; utan nödgas med släpor, och hielp af folk, derstädes inbarga höet; hwilket deraf härstyter, et watnet ei med goda och tilsräckeliga diken afledes, utan merendels allenast med ett enda hel litet, knapt flera, hwilka på kort tid åter falla tilhoppa. De senare igen äro på många ställen med skog, och på måst alla med tuswor och måsa upfyllda.

Jag

Jag är förfäkrad, at om landtmannen wore litet mera omtänckt, på hward sätt han skulle gibra sin ång slät, jämn, och ren från onyttig skog; samt derjämte lade sig litet mera på des widars skötsel, medelst göddande eller plöijande och säende, han då ei almänt hade fog at klaga öfwer miswärdt och gräswardens afdragande. Godt hö-år spås här, när bidel-lakan ei är mycket söt, ty de föregifwa, at tielan då wäl hinner smälta, förän gräses börjar wära. Men twertom fruchtar man för ondt, då löfshogen wisar sig före grön, än gräsmarken. Ång är här tilsräckelig i proportion emot åker, och annan marc. Eriks mässo tiden stänges ången med färsta tråns af huggande, och i hopwärfande; til den tiden går boskapen i ången om wahren, och dit släppes igen efter bärgnings tiden. Betes hagars nytta har man sig här ei bekant; utan på få ställen allenast ser man en så kallad ope-haga, dit oxarna wid brädaste arbets tiden insläppes. På alla ångar brukas lador; och på några få ibland också höstackar: höet föres ifrån ången til ladan med slåda. För några år gjorde gräs-massen nog skada på somliga ångar; bönderna mente den rågnat neder ifrån himmelen.

§. IV.

Om skogar, utmarck, och mulbete.

Sär jag wänder mig til skogen, kan jag ei undgå at blifwa intagen af den affect, som gerna följer på en mindre behagelig tings åtancka. Ty jag nödgas komma fram med den obehageliga sanningen, at skogarna här äro i ett uselt tilstånd. Ingen stor och widsträckt skog, utmarck, eller krono-almänning finnes här at tilgå: och det lilla, som här hafwer warit, är genom wårdslöshet, ringa efiertancka, och omättelig begärelse så utpläckt, at man på många ställen med platz får egit bränse, mycket mindre timmer eller något annat, som nödigt behöfwes, utan är twungen lika som en Stadsmän, at köpa af andra. I almenhet klagas här öfwer skogens aftagande på de bästa ställen; och der ingen mera är at tilgå, grufwar man sig öfwer

wer den deraf flytande olägenhet. Doch så länge ett större trä finnes, afhugges det til brännved, och wålar man sig sällan, at til någon nytta använda de afhugna qwistarna, och skatan, mycket mindre at betiena sig af wind-fällen, som doch på många ställen finnes, och ofta äro til stort förhinder wid boskapens wårdande i skogen. Wid ung skogs planterande och hågnande har ingen ännu lagt handen. De trån, hwilka här almánt wåra, äro: Gran, tall, ahl, björk, en. Men mindre almånna äro: Asp, häfel, wide, runn, hägg, brakwed, selg. Och på få ställen alenast finnes: Ek, pil, lönn, try, orol, aff alm, lind, distron och röda winbärs buskar, degbår, törnebuskar. På de flesta ställen är här i sochnen ett uselt mullbete, emedan utmarken är upfylt med liung-malmar, mo- och sand-hedar.

S. V.

Om boskaps stötsel.

Enna hushållnings gren är jämnwål här en af bondens förnemsta givromåhl. Det största felet härwid är, at flera kreatur hålles, än wål kunna födas; hwarföre när nöden om wåhren tvingar, wet man ei af at bespisa fodret på något sätt, utan nödgas ofta gripa til half ruten halm på taket. På par ställen har jag dock sedt dem bruka ren-måsa (Lichen Linn: Flora Svec. 980) i det stället med god fördehl til boskaps foder. Boskaps slaget är litet, såsom almánt i dessa Finska orter, undantagne några Herre-gårdar, hwarest finnes något större. De bästa kor mjölka här två kannor i måtet; doch äro desse få; de bästa mjölka ungefär en kanna. Några säga sig genom flera års erfarenhet hafwa inhämtat, at när om wåhren är litet af björk-laka, skola kona jennwål mjölka litet om sommarren. För obstruction gifwes här in at boskapen, ei utan nytta, döda torndyslar, och guldsmedar (Scarabæus ater & Scarabæus corpore viridi-æneo, Linn: Faun: Svec: 349. och 344.) För fula sår, brukas blomman af Millefolium pulsweriserad; för hosta

bladen

bladen af Verbascum (Köhtä ruoho) sönder skurna och ingifna; samt Tormentillæ rot, (Puna-ruoho) uti lium mjölck eller swagdricka, för diarrhoe. Fåren äro sådana, som almánt de Finska; doch äro på några Herre-gårdar Tyska eller Spanska, besynnerligen gumfar. Någon enda sitig hushållare föder här sina swin öfwer winteren med häste-dynga, på det sättet, at dyngan först häfwes i ett kårill, dertill öses warmt watn, samt beströs litet med mjöl, får således stå en stund, sedan föres det för swinen, hwilka ätat gerna, och må deraf wål. Likaledes låta somliga wrida rep af swin-börstar, hwilket brukas wid många tiffellen. Utom dessa redan upnämnda kreatur, samt hästar och höns, dem hwar bonde äger; hafwa ock en del getter, gås, och kalkoner. Gåsen pläcka några här lefwande; ibland har man här fått willa gås, dem man giordt tama. Kalkon-ungarnas sjukdomar och död förelomma förfarne hushållare dermedelst, at de gifwa dem ett pepparkorn in om wekan. Boskapens och alla handa Victualie wårers wårde, är nu för tiden här måst ett och samma som i Åbo.

S. VI.

Om jagt och diurfång.

Medan här i sochnen sällan finnes andra diur, än wargar, råfwar, harar, och ekornar, så äro ei heller här många goda skottar ibland almogen, utan änskönt här ärligen hålles 6 Krono-skall, ibland likwål mer eller mindre, har man dock i många år på detta sättet ei fångat ett diur. Icke heller finnes här några warge-gropar, råf-sayar, eller andra machiner, at fånga diur med.

S. VII.

Om sidar och strömmar.

Smaren, Caruna fiåhlen, Bredgrunnan och Halesay fiå, ten äro här de måst namnkunniga sidar. Långs med Pemaren och på Bredgrunnan fångas med not och stö-

tor

for strömming på wanligit sätt, men ei til någon mengd. Wid Sandö strömen som stiger Bredgrunnen och Pemarken ifrån hwarandra, hafwer man dock i forna tider fått ymnogt strömming, derest man jemwäl ännu om wahren får se 20 ja flera fiöt-båtar, men deras winst här af är ei at jämslika mot des den fordom varit. Hwad orsaken til fiskestas aftagande på denna ort wara mände, kan man ei säga. En liten winter-not, hwarmed fångas både strömming och fjällfisk, är här ock: Eliet förekommer här ingen ting besynnerligt wid fiskande. Fem små träsk äro här, af hwilka det största är en half fierndel lång, uti dem fångas gåddor och abbor 2c. Twenne äro löpa genom denna sochn: Den ena tar sin början i Halikso sochn af en ång, som heter Pyhävalnsjo, grenarna stöta tillsammans under Isokyle, och löper sedan 6 fierndelswäg til sjön wid Nunogård. Den andra är Sagu ån, hwilken, som för sagt är, delar sochnen uti twenne måst lika stora delar. Tre små grenar, hwilka wid Huso by i Pemark sochn sammanflyta, utgöra denna ån, hwilken ifrån Huso en mil wäg har sitt utlopp i Sagu wiken. Uti dessa äro fångas lakor, gåddor, och kråstor. Uti Sagu wiken wäret en ansenlig röwas; och strart efter isens bortfarande fångas här jd, samt Eriks massö tiden lek-braxen, både med nät, not, liufter, och häfwande i ån. Herr Fyrkoherden Idman har med fördel här brukat Sna, eller Pulsnot. Uti ingendera af dessa äro kan man komma med båt öfwer en fierndelswäg up, för forsar skull, utom det, at åarna äro mycket smala och grunda. Wiken är ei öfwer 1½ högst 2 alnar djup, en fierndel lång, och nästan half bred. De många vackra sättes gårdar, hwilka här omkring hafwa sin belägenhet, pryda henne ei litet. Wid denna wik, såsom ock annorstädes här i sochnen, har man omedelbara luga prof af tillanningar; ty för ett halft manna minne hafwa skutor flutit der, hwarest nu ingen båt kan komma fram, och wet man ännu mycket wäl berättat, at ett berg som ligger en god half fierndel ifrån wiken bakom de bästa hårdwals ångar, til

före

tilförene varit fiskare båtars samle-plats, hwilket derföre här namn af Cala- eller Haula-calan Mäli, och den dertill belägna gården Hawercalso; hwilka Finnska namn tyckas gifwa tillkänna, at man i forna dagar fångat strömming på desse ställen. Desutom är här i sochnen en stor ång, som kallas Walderinda, hwilken är mycket sänlig, belägen emellan höga berg och backar, och synes med al sannolikhet i forna tider hafwa varit ett triff, emedan här ännu gies utlopp til sjön, under Kärknäs sättesgård, som liknar en liten tilland at å. Ångarna, som gränsa närmast til Sagu wiken, äro upfylte med katts-pålar, hwaraf en del äro af ek, hwilka tyckas utmärka, at här på neigden tilförene varit mera tilgång på ek, än nu för tiden.

S. VIII.

Om Mineral-watn och Saltpetter stüderier

Wäl i denna sochn, som på andra ställen, är detta måst ett almänt fel, at ånskiönt Naturen begifwat oss med de härligaste brunnar och källor, många dock måste lida brist på godt watn: hwilket härflyter af en mindre god och på försichtigheten grundad gårdarnas belägenhet. En ymnoghet af stora källor finnas här, hwilkas synnerliga utseende hafwer satt folket i den tanken, at de äro botnlösa, i hwilken tro äro många äro. Ja gemene man berättar, at i forna tider ett par orar gått neder i en källa på Lifiwala rusthåll, som heter Luhdan-låhde, och kommit up uti Sagu wiken, en god half mil ifrån besagde källa. På Saustila är en surbrun (aqva acidularis marialis): Äfwen förekomma på Tapila åker och Hafwerkalso ången dylika brunnar, hwilka som de omgifwas af en ochra ferri rubra, noglamt utwisa hwad de innehålla, besynnerligen smakar den på Tapila åker mycket starkare af blåck, än Coppis watnet här wid Åbo. En brun, som innehåller litet salt, fäs på Steninge, och wid Leisto-gård är en källa af ren sandbon, med hwilkens watn många, som haft ögon-sjukan, twettat sig, och

blifwit

bliswit botades; ett litet stycke ifrån sielfwa ädran emot sidn; är bäcken, som rinner ifrån samma källa, upfylt med en ochra, och på många ställen lika som öfwerdragen med kått. Zern-victrills-watt, eller svart källor (aqva vietricolica martialis,) förefomma här nog, besynnerligen upå Nöslay ängen; gemene man brukar färga walmar svart dermed, och i almänhet swartas dermed läder. Saltpetter-jord finnes här på många ställen, men med Saltpetter-sjunderi är ei ännu något arbete anlagt.

S. IX.

Om sten-brätt och berg-arter.

Änkiönt denna sochn är nog upfylt med många och stora måst ifrån öster til wäster löpande berg, har man här dock ei flera stenbrott, än allenast kalkstens, hwilken til ymnighet finnes uti Runo-låhn. Här brännes dock ei kalk til någon nyckenhet, änskiönt det finnes nog ämne dertil; men det lilla deraf här brännes, är mycket god; hwilket de säga til en del deraf här brändt, at ei kalkstenen här wätes så mycket, som annors stades. Stenen brytes ifrån berget på det sättet, at berget först brännes, och sedan hugges stenarna der ifrån lösa med hammars och kil. Tre spat-arter förefomma här. Den första brytes på en karrachtig jord, är den hårdaste som här finnes, samt gies den finaste kalk. Den andra är mindre hård, samt något gröfre, och den tredje hel hwit och mjör; hwilken som den är mycket blöt, är efter en almån bergmans regel tecken til någon ädla re malm-art, änskiönt den ei ännu bliswit upträckt. Det enda man observerar wid kalkbergen, är, at ormar gerna hafwa sitt tilhåll öfwer winteren i de gropar der stenen bliswit breuten. Kalken brännes här eljest på det måst wanligaste sättet, och gemerligen ei stort mera än til egit behof. En hwitgrå marmor fins här på Prästegårds backen i en lös stent. Äfwenledes finnes här på lill Silfite backen ett berg, som består af mica, [molybdæna impura,] Blyarts; strecken upå berget löpa ifrån öster til wäster, äro

äro så blöta, at man med en jernstång kan stöta stycken der ifrån. Ett litet stycke ifrån Kästis by på wägen, som bär til Timbärlä, finnes upå ett stort berg en brun jern Ochra, och synas jäms wäl upå berget mörkblå strek och gångar, strykande ifrån öster til wäster. Eljest äro här i sochnen på många ställen stora stens högar, til en half fierdels ja och större distance ifrån hwar andra, hwilka af gemene man kallas Zätte-kast, och skola wid deras strid med hwar andra bliswit i hopy kastade. Emedan Fin narna i fornda dagar, och hedna tima, brukade under stora stens högar begrafwa deras stora män efter döden, (som wi se af Fin ska Ebrönika) så torde dessa högar eller stentöfor leda sin försä utsprung från den tiden. Sammaledes finnas här på många ställen uti hårda berget mennisko-fiät, och lika såsom ställen efter mennisko-knä, hwar om gemene man har ättkilliga berättelser. Emellan begge Britsböle hemmanen finnes tecken, lika som en hare sprungit twert öfwer berget. En grof slip och brynstens art: (Cos friabilis particulis glareosis) finnes här och där uti Runo låhn, besynnerligen uti Britsböle stogen. Emellan Nöslay och Timböle är wid söststranden ett berg, som kallas Drakaberg, af en rödachtig färg, uti hwilken Naturen med en gulachtig qvarz utmärkt och målat skapnaden af en drake. På samma sätt hafwer skapnaden af twenne ormar uti Kopp-holms stranden i ett berg tillkommit. Uti Runo låhn äro ungesfär 20 bönder, som kolla til Tyke Brük i Bierno sochn, dock hafwa de ei mycket skog mera qwar. Bonden har gerna en Mila om året, hwartil han köör 150, ja 200 last stäckar, och bekommer deraf 40. 50. ja 60 skinnor, 12 tunnor på skinnan, alt som han försiektigt dermed umgås. Detta ätes om winteren af några en mißl och af en del 2. til bruket, som bekoöna sedan för skinnan de förra 3 Dlr. och de senare 3 Dlr. 8 öre R: mt. nu för tiden; men tisdrene allenast 2 Dlr. 16 öre. Upå Kärluås Gutes-gård är ett godt Tegel Brük, Secretairen Herr Christer Carplan tilhörigt, hwilket dock tisdrene,

då skogen war tillräckeligare, hafwer varit i bättre stånd. Så
 wida här wid tillwärtningen ei finnes något besynnerligt, och
 ifrån andra redan beskrifna Tegelbruk färskitt handalag, eller
 machiner, wil jag gå förbi des vidare beskrifning, och allenast
 nämna, at här hållas 8. 10. a 12 arbetare, och slås trenne
 slags goda tegel. 1: o Mur-tegel half aln långa, och ett quar-
 ter breda, slås nu förtiden 16000 om året, men tillförene dubbelt
 så mycket, och brännes alla på en gång, uti en ugn, som är
 9 aln: lång, 8 bred, och 6 hög, uti 2 a 3 wefors tid, samt
 fördras härtil 300 last 4 alns långa stäcker. 2: o Tak-tegel til
 9000 mer och mindre om året, hwilka brännas 3100 tillika uti
 en annan murat som en Krukmakare ugn, ei stort mindre än
 den förra. 3: o Grund-tegel, hwilka äro helt fyrkantiga, half
 aln ungefär på hwar sida, utan något wist antahl. Ser kar-
 lar slås här 300 tak-tegel om dagen; men en karl 600 mur-
 tegel, när en annan släpar leret til honom. Dessa tegel föras
 dels til Stockholm, dels til Abo, at säljas. Tak-teglen betalas
 med 12 Dal: hundrade, men mur-teglen med 6. Grund-teglen kås
 ff: de tillförene allenast 6 öre, men nu förtiden 12 a 16 öre stycket.
 Inga hyttor, hamnar eller smid:or finnas här i sochuen.

§. X.

Om landets prydnader.

Enna sochus gränssande til sidn, samt ndra och fördelack-
 tiga belägenhet til Abo stad, i det man så wäl landwägs,
 som sjöleds kan beqwemligen resa här ifrån til Staden,
 hafwer man twiswel läckat en god del Herrskap at sätta sig här
 neder, hwilka ei litet bepryda sochuen, hälst här och desutom
 äro 13 frälse säterier inberäknd med en Kungs-gård Runogård
 kallad, som är anslagen til Majors boställe wid Lif Dragoune
 Regemente, 17½ mantahl tillsammans; samt 42 frälse hemman,
 30½ mantahl. Herre-gårdarna äro wäl alla af trä, doch
 äro en del rätt wackeret bygda. Utom Moder-Kyrkian finnes ins-
 tet sten-hus här i sochuen, undantagandes ett gammalt på Caru-
 na

na, hwilket doch nu är obrulligt. Af sochnens nu warande
 Herrskap nämnes i synnerhet Herr Lands-höfdingen EHREN-
 MALM, Herr Håfratts-Rådet LINDHEIM, samt Herr Baron
 och Majoren FLEMING &c. Den synnerliga sit man här i
 sochuen använt på Trågårds-skidslen bör ei heller förbigås, hälst
 de utom nyttan, ei ringa bidraga til prydnaden, och så sochnar
 i Finland lära gifwas, der de hafwa så många och sköna trä-
 gårdar, som denna: Det nästgränsande hafwet, som om win-
 teren något mildrar köldens häftighet, torde til en del bidragit
 härtil, emedan trån ei äro här underkastade så stark köld, som
 längre uppe i landet. De trån, som förekomma här i trågår-
 darna, äro Aple- och firsbärs-trån af åttilliga sköna slag. Li-
 kaledes Plommon- och Pårön-trån, fast af detta sidstämde el-
 ler Pårön-trån, finnes mycket litet i Finland; om Climated,
 eller en mindre rätt ans är orsaken dertil, lämmar jag derhån;
 doch wisar erfarenheten, at de pårön här hos somliga funits,
 ei i godhet gifwit de på Swenska sidan efter. Sådana sköna
 trågårdar äro i synnerhet på Steninge, Caruna, Kärknäs, Cau-
 stila, Runogård, och Liesnimi ic. Wid mycket kalla winterar
 hafwa doch fruchtträden ibland hät tagit skoda; således gingo år
 1739 på Steninge om winteren en stor hop Pårön-Plommon-och
 firsbärs-trån ut, ibland hwilka war ett 60 års gammalt pårön-
 trä. Krifon wåra här nog. Ett Castanie trä hafwer här stått
 i 5 års tid, men hwar winter hafwer den delen frusit bort, som
 wårt öfwer jorden, och om wåhren slätt igen nya telningar ut.
 Walnöte och Citron trä äro här också i lädor satte, men man
 hafwer ei ännu försökt, huru de wela bärge sig emot winterens
 wådshanshet. På Caruna såg jag förtiden sommars en Melon
 om 6 a 7 markers wigt; och en ei stort mindre Arbas. Utom
 förenående fruchter finnes äfwen här uti Krudgdårdarna hwar-
 je handa wårter, så wäl de som tiens til maat, som til prydnad
 och förndielse; dem jag nu ei binner upräkna. Åttilliga af sielf-
 wa bönderna hafwa likaledes små trågårdar af Aple och firsbärs-
 trån

från samt winbåls buskar ic. Jag kan ei gå förbi at på detta ställe
 let nämna, det på Steninge uti Kirsebårs-trädgården i gammalt
 stengrens uppehålla sig ett slags snäckor, hvilka sönder bita kirse-
 bårs bladen, och tyckas således deraf hafwa sin föda. Sumles
 gårdar finnas ock på många ställen i sochnen.

§. XI.

Om Landtmannens utskylder, bygnad, näring och se-
 der, samt om landets utwärtas skeppelse.

Medan uti denna sochn, utom de redan upnämnda stä-
 rien och fredsen, finnas 12 Krono-boställen, 27 Krono-
 Rusthål, och 4 Säteri rusthål, 6 Academie hemman, 12
 nya skatte, 124 indelte hemman, och 60 såldate rotor, kan
 man ungefärligen deraf afstaga hwaruti landtmannens tunga bes-
 står. Doch wil jag sätta härtil, at årliga Jordboks räntan
 öfwer hela Sagu sochn bestiger sig til 1688. Dal. 11 öre silf-
 w. Men hemman och mantals räntan til 2242 Dal. 20 öre
 [samma mynt], hwilket til sammans gör 3930 Dal. 31 öre.

Sochnens spannemåls tionde belöper til 217 tun: 16 kap.
 hwaraf två tredie delar höra Kronan til, och äro indelte til
 löner, nemligen 145 tunnor $\frac{2}{3}$ kap: Kronan doch ännu här af
 förbehållit 3 tun: 13 kap: den ena tredie deln afgår til Tertial,
 nemligen 72 tun: 15 $\frac{1}{2}$ kap: Prästerskapet betalas med spannes
 måhl, qwicktionde måst in natura. En del af Herrskaper haf-
 wa Rutor, dem de sända flera gånger om sommaren til Stock-
 holm med wed: ibland öfwersändes ock litet smör, insaltat kött,
 kreatur. Bönderna föra den wed, smör, talsg, boskap, kött ic.
 de kunna aflåta, dels til Stockholm, dels til Abo. Om sommar-
 ren och hösten föres från trädgårdarna en hop stön frucht til Abo.
 Bygnaden är här sådan som på andra ställen omkring Abo.
 Bonden hafwer en wacker bagarstufwa, samt en främmande
 stufwa eller kammar, bodar, wisthus, låst, få- och andra ut-
 hus, alt der efter hemmanet är i stånd. Här wil jag jämwäl
 berätta

berätta, det sag hört af bönder, at blå lera satt i ställe för sand
 til fylning under gåsivet, omkring gifwen med höfvelspan, skal
 afhålla rötan ifrån gåsivet och lullorna. En del af almogen
 har här sin inkomst och näring af stön, en del af stogen, en
 del ock litet af åkeren, men det almännaste är inkomsten af få-
 gården. Nog kunde gemene man här må bättre än som ster,
 så wida det lilla de hafwa at aflåta, nog dyrt betales; om ei
 yppigheten inträngt sig i de nedrigas kojor, i det legfolket dage-
 ligen böra spisas, såsom om högtids dagar; och detta wadstyd
 är här ändå en ganska stor swårighet, at få tienstefolk. Ett
 förderfweligt brännwins brännande förtärer ock mycken spans-
 måhl, förorsakar ibland hwarjehanda oordentligheter, och se-
 dan nödgas bonden köpa brödet af en annan, eller åta stamp i
 det stället. Wid bröllop, begrafsningar, och barnadop wil in-
 gen wara den sänsta. Jubildantsar och andra fordna tiders
 lekar äro ännu til en del i bruk; doch äro de måsta aflagda.
 Jungen besynnerlig sjukdom hafwer plägat denna sochn fram för
 andra; utom det, at hitfig feber och fråsan uti de näst förflut-
 na åren här något grasserade. Genom följande medel hafwa
 många (näst Guds hielp) här på orten sluppit fråsan. Ett
 6 ör: muscot, afwen så mycket alun, som muscotet wäger, 9
 hwita pepparkorn, och 9 neglikor sönderstötta til sammans, pul-
 weret delat i tre lika delar, hwaraf en del i linn winätika in-
 tages, när man märker fråsan komma; sammalede fortfares med
 de öfriga doses. I almenhet är här tämliga friff luft, och in-
 tet owanligt at se folk, som lefwat 100 år, ja der öfwer. 1749
 begrofs här en karl som hunnit til 105 års ålder, och warit 5
 gånger gift. Tre sochne sträddare, och en skrifwäre äro här. En
 del i sochnen hafwa wäder-qvarnar, några temmeligen goda was-
 tu-qvarnar, en del mala ock uti Kirjackala i Bierno sochn.
 På Käfis kanten wil kölden göra skada; doch hafwa de fun-
 nit, at om man om morgonen bittida hinner draga ett rep öf-
 wer såden, faller frosten något af arek, och skadan blifwer lin-
 drigare.

drigare. Ut förra feigden föll en gång på denna kanten så stora hagel-korn, at de slogo sönder fönstren, dödade lamben, och andra små kråk; samt skände och nederstogo rågen, så at det ei kunde bärgas. Den 23 Aug. uti innevarande år efter mid-dagen, gick ett mycket svart måln öfver en del af Caruna lään, som på några ställen uti en fierudels timmas tid regnade och haglade så starkt, at det gick långt på benet; och låg en del af haglet osmält til andra dagen.

S. XII.

Innehåller en samling af ett och annat i hushållningen,

Matricaria (Linn: Flor: Svec: 702) druckit som Thé, At här med god fördehl brukat för Sten-passion, och semen Cardui (Linn: Flor: Svec: 654.) Comminutum, eller sönderstötta tistelfrö uti varmt dricka intagne, ei med mindre nytta emot styng. Emot quäsan, och fullslag, brukas ett padda, antningen pulveriserad på en het tegelsten, eller klufven i ett på; men emot torrvärck bladen af Hyoscyamus (Flor. Svec: 184.) satta på leden som här af plågas: begge sista mycket berömda curer. Med röken af Hyoscyami frö, söker man at fördrifwa tandvärck; och har man här också exempel, at folk som i hungers nöd brukat bladen af Hyoscyamus til kål, blifwit galne, och lupit til skogen. Elsest färgas här grönt med Tanacetum, Rensana, gult med Galium (Linn: Flor: Svec: 116) matara, och bidröf. Märkeligit tyckes det vara, at gemene man här wet gindra åtskillnad emellan koiras och nairas (han och hon) matara, af hvilka de säga den förra hafwa en hvit blomma, och intet doga at färga gult med, men den senare en gul. Med Lycopodium (Linn: Flor: Svec: 860) jämna, färgas ock gult; med Hågg och Brakveds barck brunrödt. samt med Lichen bergmossa, och ahl-löf brunt. Med blommorna af Hypericum färgas brännvin rödt. At lägga tall-

struntar

struntar på öl och brännvin, är ock i bruk. Bidröf-lakan samlas om wahren, och användes til dricka om somnaren; hwar af jämnväl tilredes en skön win-årtika. Ut koka niu pon wälling, är ei heller obekant. En orm satt i jorden, eller strömmings la- ta dit håld, fördrifwer myror. Flugu swampar, söndersturna och syrda, samt sedan uti wägg-springorna strukna, döda wäggs-löf; det samma skola ock orma hufvuden uti wäggen fatte för- orsaka. Man wet jämnväl här, at utspåda talgen med kåda, rdt lius eller tvål skal göras, och påstås derjemte, at af en sådan blandning skola blifwa lika goda lius, som af bara talgen. Jag wil här införa ett sätt at gindra tvål af bara kåda, hwilket Caplanskan, wid moder-Kyrtian, Levana försökt, och mig gunstigt meddelat: Hårtill brukas både tall- och gran-kåda, hwilken rensas wäl ren, sättes i en gles pose, och derpå uti en watugryta at kokas så starkt, at kådan silas ut genom posen, sedan skumar man kådan af uti ett kårill, gör derpå ordinaire lut, och brukar då denna kåda wid kokningen i stället för talg; hwar wid doch bör i acht tagas, at denna ei tiöcknar som en annan tvål af-kokande, för än man kastar salt deruti. Twå- len ser svart ut, men fradgar och renar wäl, samt om man allenast blöter den wäl efter tvotningen ut af kläderna, blif- wer bytet mycket rent och hwit. Man kan ock koka såpa af braxen inelshvor, sedan lesren, kommen, och alt blodet är rent borttagit, i det man brukar dem i stället för talg: här af blie en tiöck och mycket god såpa. Det samma fås ock af gammalt isker; kanske at jämnväl ett sådant sätt kunde eruds af förwält strömmings råb, om det allenast wore försökt. Sluteligen wil man nämna ett och annat, som torde tiena til Hus-hållningens uphållande, eller inwånarens bättre wälwägo i denna sochn. Om åkern och ången sköttes med den sit, och på det sätt, som åtskillige lätta hushållare både i Smerige och Finland desse sed- nare år begynt; så skulle sochne folket ei allenast hafwa såd til egit behof, utan ock, at gnsentligen aflåta åt andra; ty at för-

den

den här är wälbetalande utsädet, när den rått sköttes, har man flera prof på. Ängarna gifwa ännu tämmeligen, fast de närstan aldrig, eller ganska litet omlagas; hwad skulle de icke göra, om de med förstånd sköttes. Ratten som här brännes, är skön; om de bästa sätt til brännandet utwäldes, torde mången förtiena wackra penningar här igenom. Teglet som här slås, är ett bland de bästa; om des slående och brännande blesive bragt til större högd, hwad nytta wore icke det både för invånarna i sochn, och landet i gemen? hållt nu, när skogarna börja blifwa så utdöde. Som skogen är för margfalliga orsaker en så nödwändig wahra, så borde til des igen planterande allahanda anstalter göras; och borde egenteligen hwarjehanda planteringar af ett här anläggas, i synnerhet när Naturen sielf pekar på, at den wil här fort: Samma borde ock ske med andra ådlare träslag, som Lönn, Lind, Ask, Pilre. hwilla äfwen våra här, och således tilbiuda sig til vår omtäncka. Fiskerierna torde mycket kunna förbättras. Betet synes wara för får nog tienligt, endast almogen blir mon om, at förskaffa sig af bättre slag, och ei emwisas med de gamla af grof ull. Med utwalda frucht-träns planterande, som synas här wela mycket fort, torde ansefne kunna förtienas.

Hwad mera uti denna korta, doch wälmenta beskrifning torde felas: såsom uti Botaniquen och Zoologien &c. det hafwer uti den korta och inskränka tiden, sedan jag föresatte mig at utgifwa denna beskrifning, ei kunnat så tillräckeligen utrönas: doch torde, om den Högste så behagar, wid en annan lägligare tid här om vidare kunskap med delas. Emedlertid utbeder mig för detta närwarande ringa arbete, den G: E: orwåls duga och blida omddömme.

96
6.
Enfalliga Tandkar

Om det,

Som bör i achttagas

Wid

Belägenheten af en
Landt-gård,

Med

Wederbörandes utstädelse /

Under

Oeconomiae PROFESSORENS och Kongl. Swensk.
Wettensk. Academ. Ledamors

Herr PEHR KALMS

Inseende /

Såsom Academiskt prof, i Åbo Academies öfre Sahl
den 24. Decembr. 1753.

Gramstälde

Af

ANDREAS GOTTSKALK

NORR-FINNE

ÅBO Tryckt, hos Direct. och Kongl. Boktr. i Stors-Försten-
dömet Finland, JACOB MERCKELL.